

TÄLLE KALLIOLLE
MINÄ RAKENNAN
KIRKKONI

Sisällysluettelo

Kartta.....	7
Huomautus joistain keskeisistä valinnoista	11

JOHDANTO:

Tälle kalliolle	i
Esinäytös: Kolosseja, jotka eivät kestäneetkään	i
<i>Summus Pontifex</i> , maailma ja ajattomuus	vi
Kirkkoruhtinas vai jotakin muuta: suurmieshistoriasta diskursseihin.....	xiii

I OSA:

Jerusalemista Roomaan ja kaikkialle maailmaan	23
Varhaiskristityt Babylonissa	25
Maailman kokoinen kaupunki	25
" Hän meni toiseen paikkaan " – kesken katkeava tarina	36
Pietari ja Paavali Roomassa.....	44
Kallisarvoiset kirjoitukset	62
Apostolisen ajan loppu	62
Clemens Roomalainen, kirjeenkirjoittaja	75
Kadonnutta aikaa etsimässä.....	90
Harhaoppeja, apostolisuutta ja apologiaa.....	105
Vainosta voittoon	126
Kiistoja seurakuntajärjestyksestä	126
Epävarmoja aikoja	137
Eripuraa hairahtuneista	148
Pienestä rauhasta suuriin vainoihin	158

II OSA:

Valtauskosta valtakunnan loppuun	181
Tässä merkissä olet voittava.....	183
Näkymä taivaalla.....	183
Uusi maailma, uusi Rooma.....	190

Konstantinuksesta konsiileihin, kristologiaan ja kaanoniin.....	207
Aarteita maan päälle?	207
Turvasatama Roomasta.....	216
Areiolaisen keisarin painostamana	232
Damasus, roomalainen roomalaisessa maailmassa.....	241

Romulus ja Remus vaihtuvat Pietariin ja Paavaliin.....	264
Askeetteja vai hallintomiehiä.....	264
Rooman ensimmäinen ryöstö	276
Kuohuja, kiistoja ja kirkkorakennuksia.....	289
" Leijona, joka karjunnallaan saattoi villipedot kauhun valtaan "	308

III OSA:

Maailma liukenee tuhkaksi, Colosseum pysyy	331
Areiolaisten alamaisina.....	333
Uusi maailma	333
Pappi ja kuningas	345
Skisma skismassa.....	353
Kunniasta kahleisiin.....	371
Ravenna, Konstantinopoli – vai Cassino?	381
Vanhojen rajojen paluu, uuden ajan alku.....	398
Suursodan alkusoitto	398
Valtapolitiikkaa, vankeja ja vaikeita aikoja	410
Turhia avunpyyntöjä.....	429
Gregorius Suuri, Jumalan konsuli.....	438
Alkuperäiskirjallisuus	466
Tutkimuskirjallisuus	469
Teoksessa käsitellyt paavit.....	500
Hakemisto	502

Itse asiassa keisariajan Roomasta, kaikkien keisarien huolella rakentamasta maailmasta, säilyi vain yksi instituutio. Muutamat sen kantajista ovat olleet Piuksia ja Felixejä, joskin imperaattorien tittelikavalkadista on varsinaisesti jatkanut elämäänsä vain *pontifexin*, sillanrakentajan virka. Rooman kaupunkia nimitetään yhä ikuisiksi, varsin eri syistä kuin Maxentiuksen ja Konstantinuksen päivinä tosin.

Summus Pontifex, maailma ja ajattomuus

Paavius on ainoa nykypäivään säilynyt instituutio, joka voi johtaa juurensa uskottavasti antiikin Roomaan. Paaviuden varhaisvaiheet, Pietarista Gregoriukseen, ovat samalla kertomus Rooman valtakunnan tuhosta että Euroopan ja kristikunnan synnystä. Aiheen käsitteleminen vain poliittisten tapahtumien puitteissa ei voi tavoittaa koko tarinaa, vaan maailman muutoksen ymmärtäminen on väistämättä myös sukellus uskoon, filosofiaan ja aatehistoriaan.

Tässä kirjassa on oikeastaan kaksi päähenkilöä: paavi ja maailma. Kummankin kasvot vaihtuvat tiuhaan. Paaviuden tapauksessa tämä vaihtuvuus on konkreettisempaa, sillä yksittäiset ihmiset istuvat piispanistuimella maailmanhistorian näkökulmasta hyvin lyhyen aikaa, ja Clemensin kirjeen sanoin ”kun he ovat nukkuneet pois, toiset miehet jatkavat heidän palvelutehtäväänsä”.⁷ Myös ympäröivässä maailmassa hallitsijat, politiikka, sodat ja kulkutaudit ovat historian taajatahtista tapahtumista. Sekä maailma että paavi kuitenkin muuttuvat myös hitaammin ja hienovaraisemmin, ja vaikka muutos eri aikoja tarkastellessa näyttää selkeältä, sen tarkkojen rajojen piirtäminen on harvoin ongelmaton työ.

Teoksen aikaraamat ulottuvat ensimmäisen vuosisadan puolivaiheilta aina 600-luvun alkuun, apostoli Pietarista paavi Gregorius Suureen. Heidän väliinsä on mahtunut Vatikaanin virallisen vuosikirjan *Annuario Pontificion* listauksen mukaan 62 muuta Rooman piispaa sekä muutamia nykyään vastapaaviksi luokiteltuja hahmoja, jotka myöskin esittivät vaahteensa virkaan. Kuvaus siis alkaa evankeliumien tapahtumien ja varhaisseurakunnan liepeiltä, kulkee halki antiikin ja päättyy yleensä keskiajan alkuvaiheiksi mielletyn ajanjakson kynnykselle.

Rooma, johon palestiinalainen kalastaja Simon Pietari saapui, oli mil-

⁷ *Clemensin kirje*, 44; ks. myös Siiri Toiviainen Røn suomennos teoksessa Huttunen, Salmi & Tervahauta 2020.

joonakaupunki, jonka asukkaista sadat tuhannet olivat virranneet valtakunnan muista osista,⁸ kun taas paavi Gregoriuksen päivillä kaupungissa oli ehkä kolmekymmentätuhatta asukasta.⁹ Paaviuden historia Pietarista Gregoriukseen onkin siten myös kertomus Rooman valtakunnan tuhosta ja maailman rakenteiden sortumisesta.¹⁰ Keskusjohtoinen imperiumi, jolla oli yhteinen raha ja verrattain sujuvasti soljuvaa kaupankäyntiä sekä ajatusten- ja ihmisten liikkumista eri alueiden välillä, korvautui uudella yhteiskunnalla, jota luonnehtivat paremmin kukkuloiden päälle rakennetut muuritetut kaupungit sekä paikallis- ja omavaraistalous linnojen tai benediktiiniluostareiden kupeissa.¹¹ Vaikka on väistämättömän keinotekoista yrittää sanoa, milloin myöhäisantiikki vaihtui keskiajaksi, roomalaiseen senaattoriperheeseen syntynyt Gregorius Suuri, joka luki *Jobin kirjaa* klassisen antiikin puhetaiturin hartaudella ja keräsi kokoelman italialaismunkkien ja -piispojen lukuisista ihmetöistä, on varteenotettava ehdokas sekä historian toisinaan hakemaksi ”viimeiseksi roomalaiseksi” että myös ”keskiajan isäksi”.¹²

Kirjaa jäsentääkin roomalaisen maailman perustavanlaatuinen mullistuminen näiden kuuden vuosisadan kuluessa. Ensimmäinen osa kuvaa paaviutta ja kristinuskoa vainottuna vähemmistönä voimakkaan imperiumin sisällä. Toisessa osassa maallisesta vallasta aikaisemmin rajustikin irtisanoutunut kristinusko nousee valtakunnan viralliseksi uskonnoksi ja kytkeytyy uudella tavalla poliittiseen maailmaan. Kolmas osa käsittelee vallitsevan järjestyksen romahdusta, roomalaisen maailman epäonnistuneeksi osoittautuvaa paluuyritystä päättäväisen keisarin Justinianoksen (527–565) johdolla sekä sarastavaa uutta, piirteiltään jo selvästi keskiaikaista ajanjaksoa.

Paaviuden varhaisvaiheiden ymmärtäminen ei kuitenkaan voi rajoitua poliittiseen historiaan, eivätkä instituution kehitystä selitä auki vain kasteen ottavat keisarit ja germaanipäälliköt sekä muutokset valtakunnan uskontopolitiikassa. Mukana on väistämättä myös elementti, joka evankeliumin sanojen mukaan ”ei ole tästä maailmasta”:¹³ paaviuden historian kannalta aivan keskeisiä ovat siis myös kuolemaa ilolla tervehtivät marttyyrit kuten myös rajut oppikiistat kysymyksistä, jotka ulkoa päin saat-

⁸ Stambaugh 1988, 89

⁹ Twine 1992, 136

¹⁰ Monisyinen aihe on toki kuuma peruna länsimaisessa historiografiassa, ja siihen liittyy koko joukko erilaisia myyttejä, virhekäsityksiä ja liioitelmia (ks. esim. Pelikan 1987, 3–12).

¹¹ ks. myös Frank 1975, 296–304

¹² esim. Markus 1990, xi-xiii; Toynbee 1950, 481; Moorhead 2005, 8–9; Castrén 2011, 15

¹³ Joh. 18:36

tavat vaikuttaa triviaaleilta ja jotka rationalismin ajan historiankirjoitus on pilkallisesti leimannut ”kamppailuksi yhden tai kahden kirjainmerkin paikasta”. Maallisten vallanpitäjien turhautumiseksi lukuisat Rooman varhaisista piispoista ovatkin poliittisesti tulenaroilla hetkillä olleet kiinnostuneempia oikeaoppisuudesta ja laumansa sieluja odottavasta tuomiosta kuin tapahtumista, jotka kulloisellakin ajanhetkellä ovat näyttäneet maisesta näkökulmasta mitä tärkeimmiltä.

Tässä mielessä kristillinen aikakäsitys onkin alusta saakka poikennut olympiadeihin ja valtaapitävien hallitusvuosiin pohjautuvista kronologioista. Luottamus tulevaan elämään tai aikojen päättymisen odotus eivät ole sen ainoita nykyisyysorientoituvuudelle vieraita piirteitä, vaan koko kristillinen kosmologia on jossain määrin ajaton. Ajatus ”pyhään yhteydestä” (*communio sanctorum*) ei sisällä ainoastaan tilallista ulottuvuutta, jonka mukaan kristityt kaikkialla maailmassa liittyvät yhteen, vaan käsitteeseen kuuluu myös ajasta piittaamaton yhteys läpi vuosisatojen ja -tuhansienkin.¹⁴ Kouriintuntuvalla ja jokapäiväisellä tasolla ajattelutapaan voi törmätä tuoreessakin katolisessa kirkkotaitteessa: 2000-luvulla rakennetun kirkon lasimaalaustyön aiheena saattaa hyvin olla neljännen vuosisadan heikosti tunnettu paavi (ks. sivun 231 kuva) tai sydänkeskiajan teologi Tuomas Akvinolainen voi polkea jalkoihinsa varhaiskristillisen, harhaoppisena pidetyn Areioksen 1800- ja 1900-lukujen taitteessa hallinneen paavi Leo XIII:n sekä koko joukon muita teologeja katsellessa (sivun 109 kuvan).

Ilman tätä kristillistä aikakäsitystä on mahdoton ymmärtää kokonaisvaltaisesti katolisen kirkon oppia omasta apostolisuudestaan. Sen perustana on käsitys, jonka mukaan apostoleilla oli henkilökohtainen yhteys Jeesukseen ja oikeaan opetukseen ja että tämä luotettava traditio on sitten välittynyt myöhemmille polville sekä historiallisella että ajattomalla tavalla. Toisaalta ”apostolisen suksektion” (*Successio Apostolica*) eli seuraannon kautta piispat, papit ja koko kirkko seuraavat apostoleja pitkässä historiallisessa ketjussa, toisaalta taas kirkollinen yhteys on myös ikuinen ”elävä joki, joka alati pulppuaa Kristuksesta”.¹⁵ 400-luvulla elänyt paavi Leo Suuri muotoili asian todeten, etteivät yksittäiset paavit ole varsinaisia seuraajia toisilleen vaan jokainen heistä on suoraan apostoli Pietarin työn jatkaja.¹⁶

Fanaattisinkaan paaviuden puolustaja ei silti tohdi väittää, että kaikki kalastaja Pietarin seuraajat olisivat olleet tehtävänsä arvoisia. Tämän kir-

Myös paavillinen pukeutuminen viittaa aikakaudet ylittävään symboliikkaan. Tässä Benedictus XV (1914–1922), tuntemattomaksi jääneen maalarin työn pohjalta tehty taideprintti vuodelta 1915. Kiiltävänvalkea kasukka on ollut käytössä keskiajalta asti, ja tätä ennen punainen väri oli vielä hallitsevammassa osassa paavin asua. 1200-luvulla elänyt liturgisti, ranskalainen piispa Guillaume Durand selitti valkoisen heijastelevan puhtautta ja lähimmäisenrakkautta, kun taas punainen väri viittasi Kristuksen kärsimyksiin ja verenvuodatukseen ihmiskunnan puolesta. Punaisen viitan on myös selitetty kuvastavan Jeesuksen hartaille pilkalla heitettyä arvonmerkkiä (Mark. 15:17). Rinnallaan Benedictus kantaa koristeellista piispanristiä ja kädessään paavin sinettinäkin toimivaa kalastajasormusta, joka valmistetaan jokaiselle *pontifexille* erikseen ja joka sekin muistuttaa sekä instituution alkuperästä että apostolisesta tehtävästä.

¹⁴ Ratzinger 2007b, 27 sekä myös 19–26

¹⁵ Ratzinger 2007b, 31–35; ks. myös Annala 1993, 5

¹⁶ Froehlich 2010, 11

”Leijona, joka karjunnallaan saattoi villipedot kauhun valtaan”

Leo (440–461)

Läntisen Rooman viimeisillä vuosikymmenillä hallintua Leoa on kuvattu yhdeksi paaviuden historian tärkeimmistä hahmoista, ja hän kuuluu harvalukaiseen joukkoon, jolle on suotu lisänimi ”Suuri”. Myös kirkonopettajaksi nimetty Leo oli vaikutusvaltainen ja tuottelias teologi, jonka kristologiset kirjoitukset vaikuttivat merkittävästi Khalkedonin kirkolliskokouksen muotoiluihin Kristuksen kaksiluonto-opista. Parhaiten Leo on kuitenkin jäänyt jälkimaailman muistiin hunnipäällikkö Attilan kohtaamisesta vuonna 452. Vaikka Leo sai tällöin säästettyä Rooman piiritykseltä, vain kolme vuotta myöhemmin hän ei ollut yhtä onnekas vandaali Geiserikin kanssa.

Näiden tapahtumien keskellä seurakunta kokoontui valitsemaan seuraajaa Sixtukselle. Diakoni Leo, johon valinta osui, osoittautui paitsi pitkäaikaiseksi myös poikkeuksellisen merkittäväksi paaviksi. Hänen pontifikaattinsa kesti yli kaksi vuosikymmentä, ja sitä on sittemmin pidetty yhtenä paaviuden historian kauaskantoisimmista ja tärkeimmistä. Lisänimeä *Magnus*, ’Suuri’, jolla häneen usein viitataan, on viljelty paaviuden historiassa niukasti: monesti ainoiksi ”Suuriksi” mainitaan vain Leo ja puolta-toista vuosisataa hänen jälkeensä hallinnut Gregorius, mutta myös idän ja lännen maallisten hallitsijoiden kanssa kiistellyttä Nicolausta (858–867) on ajoittain kunnioitettu Suureksi.³⁸⁶ Myöhemmät historioitsijat ovat kuvanneet, että Leossa yhdistyivät tarmokas hallinnollinen toiminta kuohuvina aikoina, teologinen taitavuus sekä klassiset roomalaiset ihanteet tulkituina uudessa maailmantilanteessa ja kristillisessä ajattelutavassa. Tuoreempi tutkimus on myös muistuttanut hänen pontifikaattinsa vähemmän menestyksekkäistä puolista ja huomauttanut niiden usein jääneen ylistävän jälkimaineen peittoon.³⁸⁷

Useat lähdetekokset mainitsevat Leon olleen aristokraattista roomalaista syntyperää, mutta tosiasiallisesti hänen varhaisvaiheistaan ei tiedetä juuri

³⁸⁶ Duffy 1997, 79. Myös Johannes Paavali II:een (1978–2005) on toistuvasti viitattu lisänimellä Suuri, jota myös kardinaalidekaani Angelo Sodano käytti muistopuheessaan. Jää kuitenkin nähtäväksi, vakiintuuko kunnianimi suuren yleisön ja historioitsijoiden kielenkäyttöön.

³⁸⁷ Wessel 2008, 1–4. Vähemmän onnistuneina Leon pontifikaatin osa-alueina on mainittu sekä vuoden 455 katastrofi (ks. s. 324) että paavin ajoittaiset hankaluudet vakuuttaa idän piispoille, ettei hänen teologiansa avannut ovia nestoriolaisuudelle (s. 317).

mitään. *Liber Pontificalis* esittää hänen olleen toscanalainen Quintianus-nimisen miehen poika. Vielä epävarmempi perimätieto on puolestaan liittänyt hänet pieneen Volaterraan³⁸⁸ kaupunkiin, josta *Liber Pontificalis* puolestaan kertoo myös varhaisen paavi Linuksen olleen kotoisin. Olipa Leo sitten syntynyt tässä pienessä kukkulan päälle rakennetussa kylässä tai ei, ylimys hän ei näytä olleen. Myöhempien saarnojensa perusteella hänen on arveltu saaneen kelvollisen koulutuksen ja tutustuneen retoriikan perusteisiin, mutta antiikin kirjallisuutta ja runoutta käsittelevien viittausten puuttumisen on katsottu osoittavan, ettei hänen kasvatuksensa voinut olla erityisen yläluokkaista.³⁸⁹ Myöhempanä aikana eteläisessä Italiassa laadittu kreikankielinen pyhimyskertomus, *Pyhän Leon elämä*, kertoo hänen opiskelleen munkkien parissa ja tehneen jo nuoruudessaan useita ihmetekoja eri puolilla maata.³⁹⁰

Kirkon piirissä Leo näyttää herättäneen osaamisellaan huomiota jo varhain. Vuonna 418 laadittu kirkkoisä Augustinuksen kirje mainitsee ohimennen nuoren akolyytin, jolle oli uskottu silloisen presbyterin, sittemmin paaviksi nousseen Sixtuksen kirjeen toimittaminen Karthagoon.³⁹¹ Pian Leo oli jo ylennyt arkkidiakoniksi ja toimi sekä Caelestinuksen että Sixtuksen läheisenä työtoverina.³⁹² Selvästi hänet huomasi pian myös maallinen valta. Läntinen keisari Valentinianus III (424–455) oli Karthagon valtauksen jälkeen alkanut siirtää hovinsa painopistettä Ravennasta takaisin Roomaan,³⁹³ joskin on epäselvää, oliko Leolle vuonna 440 uskottu tehtävä lähtöisin keisarilta itseltään vaiko Rooman vaikutusvaltaisilta aristokraattiperheiltä. Yhtä kaikki juuri diakoni Leo lähetettiin sovittelijaksi Galliaan, missä sotilaskomentaja Aëtius oli riitautunut pretoriaaniprefekti Flavius Albinuksen kanssa. Asetelma oli jo lähtökohdiltaan huomionarvoinen – kirkon edustaja välittämässä sotilaallisen ja hallinnollisen vallan kiistassa – mutta kaikki kolmikosta olivat henkilönäkin kiinnostavia. Valtakunnan reuna-alueilla syntynyt Aëtius, ehkä etninen gootti, oli nousu-

³⁸⁸ Nykyinen noin kymmenen tuhannen asukkaan Volterra

³⁸⁹ Wessel 2008, 34–35. Sen sijaan Green 2008, 75 pitää Leon käyttämää latinaa taidokkaana, vaikuttavana ja suurta retorista oppineisuutta osoittavana. Yksi selitys klassisten viittausten puuttumiselle voisi myös olla, että Leo koki puhuttelevansa kokonaan uudenlaista kristittyä maailmaa kristillisellä ajalla.

³⁹⁰ Neil 2009, 3

³⁹¹ Augustinus, *Epistolae*, 191.1.

³⁹² Useimmat lähteet ovat samaa mieltä kuin Wessel 2008, 36, että Leo toimi jo Caelestinuksen diakonina, joskin Neil 2009, 1 sijoittaa hänen ylenemisensä vasta Sixtuksen pontifikaatin ajalle.

³⁹³ Gillet 2001, 162

ta hänkin joutui varomaan, miten Persian valtakunta idässä ja vandaalien kuningaskunta Pohjois-Afrikassa käyttäisivät hyväkseen roomalaisen armeijan liikkeitä tai sotaretken mahdollisia vastoinkäymisiä.⁴³⁹

Tulenarassa tilanteessa paavi Leo suuntasi, kuten vuosikymmentä aikaisemmin Gallian suunnalla, käymään neuvotteluita maallisen vallan puolesta. Paavin ja hunnipäällikön kohtaaminen on jättänyt syvän jälkensä länsimaiseen historiakäsitykseen ja inspiroinut mielikuvitusta, joskin siitä varsinaisesti tiedetään hyvin vähän. Leo lienee kohdannut pelätyn sotapäällikön lähellä nykyistä Veronaa.

Mitä tapaamisessa sitten puhuttiinkin, ”Jumalan ruoska”⁴⁴⁰ suostui kääntymään pois Italiasta ja vetäytymään takaisin Unkarin aroille. Kristityt luonnollisesti panivat Leon onnistumisen johdatuksen ja ihmeiden ansioksi – tuhat vuotta myöhemmin syntyneessä Rafaelin kuuluisassa freskossa hunnihallitsijan pelottavat pakosalle taivaalta ilmestyvät Pietari ja Paavali. Kuudennen vuosisadan gootthistorioitsija Jordanes puolestaan mainitsee, että Attilaa huolestutti pian Rooman ryöstön jälkeen äkillisesti menehtyneen Alarikin kohtalo. Uudempi tutkimus on puolestaan epäillyt, että Leolla olisi ollut mukanaan myös koko röykkiö keisari Valentianuksen tarjoamia lahjoja, siis käytännössä suojelurahaa, jota Rooman keisarit olivat jo aikaisempina vuosina tarjonneet hunneille. Joka tapauksessa Attila oli jo ehtinyt hävittää varakkaan Aquileian⁴⁴¹ kaupungin sekä ryöstää Paviaa ja Milanoa, joten hunnit poistuivat Italiasta melkoisen ryöstösaaliin kera. Kaiken huipuksi Attila ainakin koki saaneensa aviolupauksen keisarin sisaresta Honoriasta ja saattoi siis palata kotikonnuilleen suunnittelemaan seuraavaa liikettä.

Sellainen jäi kuitenkin maailmalta näkemättä, sillä pelätty hunnihallitsija menehtyi jo seuraavana vuonna kesken hääjuhliensa. Morsiamena ei ollut Attilan yhä vartoma Honoria vaan nuori gootti Ildikó, joka erään kuvauksen mukaan viilsi miehensä kuoliaaksi parin tuoreella häävuoteella. Toiset arvelut puolestaan epäilevät hunnikuninkaan kuolleen ylettömien

⁴³⁹ ks. Kelly 2008, 253–262

⁴⁴⁰ Raamatullinen ilmaus on tuttu jo Vanhasta testamentista, esim. Jes. 10:5–6. Keskiaikaisen legendan mukaan Troyesin piispa Lupus (n. 427–478) olisi kysynyt Attilan henkilöllisyyttä ja saanut vastaukseksi: ”*Ego sum flagellum Dei.*” (”Minä olen Jumalan ruoska.”) Tarinan mukaan hunnipäällikkö vaikutti kuitenkin Pyhän Lupuksen järkähtämättömyydestä ja kiersi kaupungin.

⁴⁴¹ Kaupungin, joka lukeutui läntisen valtakunnan väkirikkaimpiin, tuho oli totaalista. Ryöstöä paenneet asukkaat löysivät sittemmin uuden, valloittajilta turvassa olevan kaupunginpaikan erästä hyvin kuuluisaksi kohonneesta laguunista. Attilan ja ajan muiden kuohujen myötä tuli näin perustetuksi Venetsian kaupunki (Kelly 2008, 259).

Gary Todd, PD

Kaksi kuuluisaa esitystä samasta aiheesta. Edellisellä sivulla Rafaelin tunnettu fresko Leon ja Attilan kohtaamisesta (Apostolisen palatsin *Stanza di Eliodoro* -huone), yllä puolestaan Alessandro Algarin (1598–1654) yli seitsemimetrinen marmorityö Leon sivualttarilla Pietarinkirkossa. Rafaelin työssä osa hunneista on niukasti vaetetettu raakalaisia, kun taas marmorialttarin kuvasto tuo mieleen järjestäytyneen armeijan. Algarin teoksessa Leo uhkaa Attilaa dramaattisesti apostolien vihalla, kun taas Rafaelin Leo saapuu kohtaukseen rauhallisesti ja ruhtinaanomaisesti – Rafaelin Leo näyttää tosin kovasti työn tilaajalta ja samaa nimeä kantaneelta renessanssipaavi Leo X:lta (1513–1521). Kahta vuosisataa myöhemmin paavi Sergius (687–701) vertasi Leoa nimensä mukaisesti leijonaan, joka karjunnallaan saattoi villipedot kauhun valtaan ja suojeli lampaidensa laumaa (Reardon 2004, 72–73). Vähemmälle muistelulle on jäänyt vuosi 455, jolloin Leokaan ei pystynyt estämään vandaaleja tunkeutumasta Roomaan, eikä Vatikaanissa esitelty kuvasto juuri mainosta sitä, että Attilankin kohdanneessa lähetystössä oli mukana myös roomalainen konsuli sekä mahdollisesti myös joukko keisarillisia lahjoja hunnipäällikön päin kääntämiseksi. Joka tapauksessa Leon suoritus on varmasti herättänyt voimakkaita tunteita aikalaisissa, ja vaikka Attilan valtaama paikka maailmanhistoriassa on sittemmin kyseenalaistettu, vuoden 452 tapahtumien jälkiselvittely vei hengen sekä keisarilta että sotajoukkojen ylipäälliköltä ja sysäsi valtakunnan voimakkaaseen kaaokseen. Kun senaattorit ja sotilaat pakenivat Roomaan hyökkäävän Geiserikin tieltä eikä keisarista ollut jäljellä kuin Tiberiin viskattu ruumis, Leo pappeineen jäi kaupunkiin ja otti vandaalit vastaan.

juominkien ja sisäisen verenvuodon seurauksena. Attilan perilliset eivät pystyneet enää yhdistämään hunnien liittokuntaa ja kärsivät ratkaisevia tappioita yrittäessään seuraavilla kerroilla tunkeutua Rooman rajojen yli.⁴⁴²

Myöhemmin hahmottuneessa kokonaiskuvassa saattaa vaikuttaa ymmärrettävältä, ettei Attila jatkanut sotaretkeään kohti etelää ja yrittänyt valata Roomaa. Aikalaisille Leon suoritus oli kuitenkin epäilemättä äärimmäisen vaikuttava. Hunnit, huolimatta Katalaunisilla kentillä kokemastaan tappiosta, olivat roomalaisille vieras, voimakas ja vaarallinen kansa, joka Ammianus Marcellinuksen sanojen mukaan oli ilmestynyt ”jostakin maailman salatusta nurkasta”, siis tunnetun maailmankäsityksen rajoilta tai liki sen ulkopuolelta. Sotamenestyksensä lisäksi hunneissa, mahdollisesti turkkilaisuudessa paimentolaiskansassa, oli pelottavaa etninen ja kulttuurinen vieraus: hunnit esimerkiksi harrastivat kallojensa keinotekoista muotoilemista tavanomaista suipemmiksi, eikä roomalaisilla ollut kunnollista käsitystä, mihin hunnit uskoivat vai uskoivatko mihinkään.⁴⁴³

Ajatus silmitöntä ja järjetöntä tuhoa kylväneistä raakalaisista, olivat nämä gootteja tai hunneja, on nytemmin hylätty. Sen sijaan historiallisesta Attilasta välittyy itse asiassa varsin varovainen, strateginen ja laskelmoiva vaikutelma.⁴⁴⁴ Hänen huomattava jälkimaineensa on kuitenkin perua paholaismaisen ja säälimättömän valloittajan kuvasta. On varsin hämmäntävää, että 400-luvun puolivälin maailmasta populaariin historiakäsitykseen on niin voimallisesti jäänyt vain lyhyen aikaa hallinnut, sotilaalliset tavoitteensa usein vain puolittain saavuttanut Attila eikä huomattavasti menestyneempi Karthagon valloittaja Geiserik.⁴⁴⁵ Siinä missä ensiksi mainittu herätti pelkoa sekä idässä että lännessä ennen kuin kuoli nuorena ja jätti jälkeensä vain valtakunnan riekaleita, Geiserikin onnistui lohkaista itselleen kuningaskunta Rooman varakkaimmista maista ja nukkua pois rauhallisesti liki yhdeksänkymmenen vuoden iässä.⁴⁴⁶

⁴⁴² Kelly 2008, 262–264; Castrén 2011, 570; Carr 2019, 9; Clover 1973, 114–116

⁴⁴³ Fields 2015, 5–8. Keskiajan kristillisessä maailmankuvassa hunnit olivat olleet yksi puolipetomaisista kansoista, joita asui väärauskoisten muslimien ja kaukaisten maiden hirviöiden välissä ja joiden kanssa Paholainen oli tehnyt liiton täyttääkseen maailman sodalla ja kärsimyksellä. *Certosa di Pavia*n luostarin 1500-luvulta peräisin olevassa reliefissä Attila on pukinpartainen, pitkäkasvoinen ja sarvipäinen (Strijbosch 2015, 85–89; Fields 2015, 4).

⁴⁴⁴ vrt. Clover 1973, 112–115; Blodgett 2007, 2–8

⁴⁴⁵ Hänen saavutuksestaan ks. s. 307.

⁴⁴⁶ vrt. Hughes 2017, 1–2; Stewart 2016, 55–56